

Я. Ф. Радши,
 д. держ. упр., професор,
 Національна академія державного управління при Президентові України
 О. В. Кожухар,
 слухач, Національна академія державного управління при Президентові України

РОЛЬ ЖІНКИ У ФОРМУВАННІ Й ФУНКЦІОНУВАННІ ДЕРЖАВНОСТІ: ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ)

Y. Radysh,
 Doctor of public administration, professor,
 O. Kozhukhar,
 applicant, Dept. of Public Health National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

ROLE OF WOMEN IN FORMATION AND FUNCTIONING OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY: INTRODUCTION TO THE PROBLEM (BASED ON LITERATURE)

У статті, на основі аналізу низки літературних джерел українських та зарубіжних авторів, досліджено роль жінки у формуванні державності.

The role of women in the formation of national identity have been investigated on the basis of literature analysis of Ukrainian and ether authors.

*Ключові слова: державність, жінка, княгиня, освіта, державотворення.
 Key words: state, woman, princess, education, state formation.*

"...totapulchraeset macula originalis non est in te"
 "О, как прекрасна ты в своей непорочной первозданности"
 (пісня-гімн, яку християни століттями співають Діві Марії)
 "Красота и власть являются результатом искусства совершенствования ума"

Антоніо Менегетті

"Прозрінь не бійся, бо вони, як ліки"

Ліна Костенко

ВСТУП

Ми живемо в дуже цікавий час. У системі світового оновлення й реформування Україна прагне до творення громадянського суспільства на нових, гуманістичних засадах, що є передумовою демократичного устрою. Демократичне громадянське суспільство, його система життєздатні лише при формуванні демократичної культури соціуму. Розвиток та підвищення рівня демократичної репрезентативності — один із аспектів становлення паритетної щодо гендеру демократії. Можна стверджувати, що зміцнення ідей та практики рівної участі чоловіків і жінок у політичному житті має розглядатися не як загроза суспільному розвитку, а як чинник, що йому сприяє [4, с. 96 — 97; 5, 13].

Як відомо, у системі "політика" найважливіше місце належить державності, її творенню та функціонуванню. Сучасне політичне життя України спрямоване саме на розбудову

та функціонування держави на засадах демократичності, гуманності, соціальної орієнтованості, миролюбності.

Грунтуючись на тому, що сучасне українське суспільство має у своєму складі понад 55% жінок, саме цій частині Українського народу належить вагома роль у формуванні соціальної бази та фундаментальних цінностей незалежної України.

Жінки України мають цікаву, багату і на загалшене вичену історію, яка може певною мірою послужити дороговказом для зорганізованого жіночого руху в нашій державі [11].

У контексті викладеного вище, автори поділяють думку М. Богачевської-Хом'як про те, що наші співвітчизниці заслуговують особливої уваги щонайменше з трьох причин. По-перше, знаходимо серед них багато визначних особистостей. По-друге, в періоди, коли українство заборонялося

або не було модним, праця жіночих рук великою мірою зберігала та дбайливо передавала з покоління в покоління народні цінності. Врешті, по-третє, жінки створювали різні жіночі організації на всіх територіях, де знаходились українські громади. Зорганізоване жіноцтво робило свій вагомий внесок у розвиток громади та народу [1, с. 7]¹.

Грунтуючись на цьому, робимо висновок, що дослідження ролі та місця жінок в історії українського державотворення значною мірою поглиблює наші знання з історії Українського народу.

Наша розвідка, де використано низку матеріалів зарубіжних авторів, присвячена висвітленню ролі української жінки у формуванні та функціонуванні державності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Роль жінки в житті нації та творенні держави переоцінити важко. Історія України знає багато славетних жінок, які доклали воістину титанічних зусиль, щоб утвердилася наша нація на своїй землі [10]. Деякі антропологи твердять, що київська софійська Оранта — це відмінне зображення древньої праматері-берегині. В Київській Русі, в Галицько-Волинській державі були жінки володарів і жінки, які переймалися державними справами. У найгірші часи татарського лихоліття українські жінки не прийняли татарських звичок, як це сталося в Московії. В бурхливий період козаччини навіть звичайні жінки виконували надзвичайні діла, бо в кризисні часи різниця статі затирається. Можемо нагадати такі імена, як Марта Борецька, Галшка Гулевичівна, Марія Магдалена Мазепа-Колодинська, Ганна Орлик... [7, с. 7 — 8].

Історія Руси-України сповнена багатьма звияжними і трагічними сторінками. Широко відомі і її видатні (та менш видатні) провадирі — князі руські. Однак, за рідкісними винятками, майже зовсім невідомими широкому загалові є імена та долі жінок, що супроводжували у життєвому шляху своїх чоловіків і, так чи інакше, увійшли до вітчизняної історії [3].

Як стверджує В. Гусєв, цікавою особливістю давньоруських літописів XII — XIII століть є вкрай обмежена кількість свідчень про жінок із князівських родин, особливо дочок та внучок князів. Зрозуміло, літописці передусім звертали увагу на діяння державців, події суспільного, релігійного та міжнародного життя. Тому навіть про знатних жінок часів Давньої Русі ми дізнаємося найчастіше з іноземних писемних пам'яток середньовіччя, свідчення яких суперечливі й залишають простір для гіпотез та фантазії науковців і публіцистів [6, с. 32].

Свята, рівноапостольна, Велика княгиня Київська Ольга. Універсальний словник енциклопедія (1999 р.) подає про неї наступну інформацію: Ольга (Гелга; християнське ім'я Олена), ? — 969, дружина Ігоря, київського князя варязького походження, канонізована Православною Церквою; після загибелі чоловіка (945 р.) правила Руссю до змужніння сина Святослава (кін. 50-х або початок 60-х років X ст.); жорстоко придушила повстання древлян; упорядкувала збирання данини, організувала опорні пункти центральної влади на місцях (погости); прийняла християнство, але не зуміла зробити його державною релігією; 957 р. — візит до Константинополя, угода з імператором Констянтином VII Багрянородним [16, с. 981 — 982].

У довідковому виданні "Видатні постаті в історії України (IX—XIX ст.)" стверджується, що "Під пером Нестора багатогранна особистість Ольги стає легендарною. За плетивом фактів важко відтворити історичну реальність... Неможливо ручатися за достовірність фактів, що наводяться в літописі, оскільки вони трансформовані народною свідомістю. Водночас епічні сюжети передають характерні риси реальної княгині Ольги: державницький розум, виваженість дій, послідовність у досягненні мети. ...Вона намагалася продовжувати активну зовнішню політику, започатковану її попередниками, основну увагу приділяла відновленню взаємовигідних контактів з Візантією. ...Давні перекази нарекли Ольгу хитрою, православна церква ще у до монгольські часи прилучила її до сонму святих. Сучасні науковці називають її мудрою правителькою" [2, с. 19—21].

Укладачі іншого довідкового видання "100 знаменитих людей України" на підставі літописних джерел стверджують, що завдячуючи княгині Ользі "...на Русі виникло також і нове відношення до жінок. ...вони включились в процес просвіти, не уступаючи чоловікам у "книжності", а також мали "в жіночому естві чоловічу міцність", іншими словами, переймалися державними справами — освітою, культурою, будівництвом, медициною, воювали, приймали послів. Прикладом такого характеру була сама княгиня, яка фактично до кінця свого життя (11 липня 969 р.) управляла Руссю, так як Святослав майже весь час проводив у походах. Коли в 968 р. князь воював на Балканах, їй навіть прийшлося витримати облогу Києва печенігами. ...Літописець Нестор назвав її зорею, яка передує сходу сонця над Руссю. Перші зображення княгині появилися в хроніках і літописах, а потім почали відтворюватися в іконах, в храмових фресках і розписах Візантії та Русі. Існує припущення, що залишки фресок Софійського собору в Києві, зведеного при Ярославі Мудрому, відображають прийом руського посольства на чолі з Ольгою в Константинополі. ...Князювання княгині Ольги стало поворотом в історії Київської Русі, яка увійшла в політичну систему християнського світу. Завдячуючи її мудрості держава не попала у залежність ні від Візантії, ні від Німеччини [15, с. 11—14].

Рівноправні відносини з грецьким Сходом та латинським Заходом визначили загальний характер зовнішньої політики Києва на два наступні століття. Система укріплень, завдячуючи якій Київ витримав печенізьку облогу, і яка в науковій літературі минулих років одержала назву "міста Володимира", закладена була за Ольги [14, с. 11—14].

Відомий російський історик Н. Карамзін писав, що Ольга "...оволоділа кормилом держави і мудрим керівництвом доказала, що слаба жінка може інколи рівнятися з мудрим чоловіками" [15, с. 321—325].

Комплексний аналіз літературних джерел за темою дослідження дає підстави стверджувати, що основна діяльність княгині² Ольги припадає на 50-ті й 60-ті роки X-го століття. Мало кому з руських володарів літописи приділили стільки уваги, як княгині Ользі. Її княжіння припало на визначний період у суворий середньовічний час. У всій Європі панувала фізична сила, кожен можновладець передусім був воєначальником, а на Київському престолі володарювала жінка [3; 8].

Немає достовірних даних щодо походження Ольги. Варіацій з приводу цього питання надзвичайно багато і всі вони

¹ При цитуваннях збережено стиль викладу та правопис автора посилання.

² Відомий вчений з діаспори Іван Кузич-Березовський на підставі використання зарубіжних архівних матеріалів та наукових праць німецьких хронік, писаних за тодішнім звичаєм латинською мовою, стверджує, що "...Постать володарки Русі-України Олени-Ольги показана в нашій історії в кривому дзеркалі байок для дітей. ...Не може бути ніяких сумнівів, щоб п'ять німецьких істориків помилилися в титуляртурі та замість "княгиня" ..., написали РЕГІНА-королева — імператорка. ...Королеву Олену-Ольгу титулом РЕГІНА називає Магдебурзький єпископ Адальберґ, що був у Києві під кінець 961 р. і на початку 962 р. ...Думаю, що після свідчень стількох німецьких істориків не маємо причини стидатися титулу "королева" та вперто за грецько-руським літописом ... називати імператору Русі "княгинею". ...Це була геніальна жінка-володариня, яку лише раз мала земля і історія українська" [10, с. 7—11].

підтверджуються літописними або церковними джерелами. В одному з літописів, зокрема стверджується, що Ігор привів собі дружину із Плескова — але чи це був Псков, чи болгарське місто Пліскувод — невідомо. За іншими джерелами, вона була з роду князів Ізборських і приходилась родичкою князю Олегу. Історик Н. Татищев стверджував, що Ольга була внучкою новгородського посадника Гостомисла і рідні звали її Прекрасною [15].

У 903 р. Ольгу видали заміж за Ігоря, сина Рюрика, майбутнього великого князя, якому на той час виповнилося 25 років. Оскільки в 903 р. вона була ще маленькою дівчиною, шлюб спочатку був номінальним. За свіченням Нестора, лише через 30 років у подружжя народився єдиний син — Святослав [14].

І. Кузич-Березовський-автор монографії "Жінка і держава", яку проф. Леонтій Дещинський — директор інституту гуманітарної освіти університету "Львівська політехніка" вважає "...найпершою спробою об'єктивно, з використанням джерел, насамперед архівних матеріалів, праць зарубіжних істориків і дослідників, висвітлити роль української жінки як державного і політичного діяча, її внесок у формування нації і створення Української держави", — так пише про княгиню Ольгу — політика і реформатора Русі-України середини X століття.

Першими самостійними державними рішеннями княгині Ольги після смерті її чоловіка Ігоря Олеговича, було, за свідченням дослідників, "усмирення древлян" та поділ держави на адміністративні округи, так звані погости³ — господарсько-адміністративні й судові осередки. Створення погостів зумовило формування "...списку податників, де було списано й число членів родини, щоб було на той час першим свого рода списком населення Руської держави" [10, с. 7 — 11].

Новий порядок збирання данини зміцнив князівську владу, сприяв економічному й політичному зростанню держави: 2/3 податків везли в київську казну, а 1/3 — у Вишгород, де жила Ольга. Реформи, що їх здійснювала княгиня, фактично були першими спробами регламентації данини й адміністративно-судової системи.

946 року Ольга ліквідувала місцеве князівство, давньоруська земля підпорядкувалась безпосередньо її владі. Водночас проводилося розмежування земель. Закріпивши за князю зв'язку скарбиною незаперечні права на багаті на хутрового звіра території, княгиня Ольга забезпечила князю владу постійними прибутками. Саме за князівства Ольги з'явився новий спосіб поповнення державної скарбниці за рахунок хутродобування й полювання. Набуло розвитку бортництво, продукція якого — мед і віск — стали експортним товаром [8].

"Держава королеви Олени-Ольги простягалася від Чорного моря, Карпат і Вісли до Балтики і Білого моря, до Волги й Азовського моря, а її постать найкраще проявляється на тлі тодішньої політичної ситуації київської і сусідніх держав: болгарської, грецької та хозарської. ...королева Олена — це мати рідної національної віри-християнства. Тому нам — нащадкам Русичів, що ще зберегли національну честь і гордість, не все одно, як хтось буде називати наші світлі історичні постаті. І коли той історичний велетень у жіночому тілі зумів велику руську імперію охоронити від розпаду, сконсолідувати, загосподарити та схристиянізувати, — то це могла зробити лише подиву гідна, залізної волі й сильною духа володарка-державник" [10, с. 7 — 11].

Згідно з давньоруським літописом, княгиня Ольга прибула в Константинополь до імператора Костянтина VII Багрянородного в 955 р. Факт її перебування у візантійській столиці засвідчено у різних джерелах.

³ Погости (княгиня гостила, погостила) — це такі місця чи місцевості, які надавалися до адміністрування округом, що знаходились близько шляху чи водної дороги — найвірогідніших шляхів зв'язку на ті часи. Бралось до уваги не простір, але кількість "данників" — "димів" — родин-платників податків. Погости утримувалися в Київській державі аж до XV-го століття, до упаду Новгородського Великого. Погости ліквідували "полюдю" — безсистемний збір "дані" — Я.Р.

Результатом переговорів княгині з імператором стало підтвердження передніх союзницьких зобов'язань. Однак найважливішою причиною заморського посольства русичів науковці вважають порушення питання про хрещення Русі, оскільки тоді у розвитку держави як першорядне поставало питання ідейного обґрунтування нових форм суспільного життя. Для Європи такою ідеологією ставало християнство. Відчуваючи потребу нового устрою, Ольга, певно, вбачала у християнстві державну релігію.

У Константинополі влаштували пишний прийом "архонтесірусів": Ольгу благословив константинопольський патріарх, що було сприйнято у середньовічному світі як справжнє хрещення і набуло значення важливого державного акту.

Поїздка в Константинополь не виправдала більшості надій княгині щодо розвитку партнерських відносин з Візантією. Хоча торговельні відносини було підписано, Ольга повернулася додому незадоволеною.

У 959 році вона відправила посольство до німецького короля Оттона I, який претендував на імператорське достоїнство.

Згідно із західними джерелами, княгиня, яку іменували Оленою, "королевою русів", просила прислати єпископа. Її прохання було задоволено і посольство на чолі з Адальбертом прибуло в Київ у 961 році. Його метою було схилити княгиню до визнання першості Рима. Зусилля послів були марними і через рік посольство повернулося до Німеччини. Русь на той час уже приєдналась до грецького християнства, проте княгиню не влаштувало місце, відведене їй Візантією на міжнародній арені.

Скористаємось ще раз дослідженням І. Кузич-Березовського, щоб охарактеризувати зміст державотворчої діяльності Святої Рівноапостольної київської княгині Олени-Ольги.

Вона "...добре пам'ятала ціле життя суворе, але добряче лице дядька Симеона й його слова: "Лише довічний союз русинів і болгар захоронить твоїх братів і сестер та цілу Болгарію від грецької неволи". ...Заповіт дядька Симеона виконує Олена ціле життя, резигнуючи зі свого особистого щастя. Прийшовши в поганське середовище варягів кор. Олена, принесла зерно Христової віри й рідний слов'янський обряд з дорученням посіяти зерно віри в Києві й виростити з нього національну руську віру в злуці з Болгарією і болгарським патріархатом. Вирощування тієї віри стало завданням цілого її життя... Дослідник Києва І. Фундуклеєв доказує, що церкву св. Микола на гробі християнина Аскольда побудувала кор. Олена. ...По смерті мужа кор. Олена будує церкву св. Софії. ...Сповідник Ольги о. Григорій був, мабуть, єпископом церкви св. Софії, розуміється, слов'янського Кирила-Методіївського обряду... Кор. Олена-Ольга будувала не лише церкви, але й міста й твердині. ...оснувала міста Ольжичі й Плесков-Псков, що постали з погостів. У Вишгороді побудувала літню резиденцію і так його укріпила, що хіба голодом можна було його здобути. ...там, у збудованій нею церкві вмістила чудотворний образ Пресв. Богородиці. ...Образ з вишгородської церкви вкрав і вивіз у Московщину Андрій Боголюбський. ...Руська торгівля за часів володарні Олени була на вершині розвою і незалежною від Царгороду. Русь контролювала Дніпровий шлях, торгувала з Болгарією, з Херсонесом, що був лише напівзалежний від Царгороду..." [10].

Княгиня Ольга померла 11 липня 969 року. Похоронили її за християнським звичаєм. Коли князь Володимир побудував Десятинну церкву, останки княгині було поховано у цій величній споруді.

Княгиня Анна (Романова Галицька)

Як відомо, у середині XII ст. Київська Русь перебувала у стані феодалної роздробленості. Процес відокремлення земель-князівств від Києва поглиблювався, внаслідок чого Київ перетворився зі столиці Давньої русі на "стольне" місто Київської землі, що займала територію Середнього Подніпров'я У XII — XIII ст. у Південно-західній Русі відбувається піднесення галицького й Волинського князівств, які у 1199 р. об'єдналися, утворивши сильне Галицько-Волинське князівство. Найбільшої могутності це державне утворення досягло за князювання його фундатора Романа Мстиславовича (1170 — 1205 рр.).

Автори поділяють думку В. Червінського — одного з укладачів довідкового видання "Видатні постаті в історії України (IX — XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети" про те, що певна роль у державотворчих здобутках Романа Мстиславовича належить і його другій дружині — княгині Анні, матері двох його синів — Данила й Василька. Це про таких, як вона, жінок княжої доби літописець пише: "Дорожча вона від каменя многоцінного, радується нею муж її, бо робить вона мужу своєму добрим усе життя...Вона чинить торг, вона засадить ниву...Руки свої простирає вона на корисне...Не клопочеться про дім свій муж її, коли де-небудь він буде...У силу і в красу вона убралась. Милості її піднесли, діти її збагатили і муж її похвалять її" [18, с. 67].

Щодо походження Анни у вітчизняній історіографії одностайної думки немає. Деякі дослідники шукали її родичів в Угорщині, Польщі, Візантії. Проте жодних переконливих свідчень щодо цього немає.

Як стверджує вже цитований вище В. Червінський, найбільше заслуговує на увагу думка, вперше висунута відомим істориком В. Пашутом, про волинське походження Анни з вельможної боярської родини. Адже, вірогідно, що не випадково другий шлюб Романа Мстиславовича, який відбувся приблизно 1199 — 1200 рр., збігся з об'єднанням ним Галичини й Волині, незважаючи на опір цьому опозиції можливих галицьких бояр. Однак, спираючись на підтримку могутнього волинського боярства, він-таки домогся перемоги. В такому разі шлюб з волинською бояриною був політично виправданим, доцільним і виваженим. Підтвердженням думки про волинське походження Анни є й те, що вона, ставши регентшею при своїх малолітніх синах після загибелі князя Романа, мала постійну і беззастережну опіку та захист з боку волинського боярства. Її підтримували також й інші верстви населення Волинської землі, про що повідомляє Галицький літопис. На користь цієї думки свідчить і те, як сам літописець ставиться до Анни. Не називаючи її імені, він із розумінням пише про шлюб князя Романа з представницею не князівського роду і щоразу наголошує на її мудрості, послідовності, рішучості, доброті, порядності й вірності [18, с. 68].

1219 р., коли княгиня Анна побачила й відчула, що князь Данило змужнів і міг самостійно, без материнської опіки вирішувати державні справи, пішла в монастир. Скільки років прожила Анна після цього — невідомо. Остання літописна згадка про неї як мудру державну діячку, добру матір-порадницю, думку якої поважали, датується 1254 р., коли Данило запросив її на державну раду, зібрану у зв'язку з пропозицією прийняти королівську корону, що надійшла від Папи Римського. Рішення Анни було позитивним, і князь Данило дав згоду на коронування.

Княгиня Анна успішно вела важку боротьбу за повернення дітям Романового спадку, за відновлення Галицько-Волинського князівства, залишалася відданою своєму народові і рідній землі. Виховані нею діти — князі Данило і Василько — гідно повели боротьбу за справу своїх батьків,

за зміцнення й піднесення Галицько-Волинського князівства.

Київські князівни на престолах Європи [2; 9].

Як відомо, і вдревності, у середньовіччі та й у часи монархій шлюб не був приватною справою двох закоханих, а частіше, — суспільною необхідністю, своєрідною "печаткою", якою скріплювалися політичні союзи двох держав. Не є винятком й династична політика часів Київської Русі (IX — XII ст.).

Так, Літопис руський під 995 роком описує прибуття київської княгині Ольги до Константинополя і те, як вражений її красою і розумом сам імператор візантійський — Константин Багрянородний забажав одружитися з нею, а Ольга відповіла, що, будучи язичницею, спочатку бажає прийняти хрещення з рук імператора як хресного батька.

І охрестили її імператор з патріархом. А по охрещенні Константин сказав: "Я хочу взяти тебе за жону", на що княгиня відповіла: "Як ти мене хочеш узяти, коли охрестив мене сам і назвав мене дочкою?..."

Імператор, як засвідчує Літопис, щедро обдарував мудру жінку та відпустив її в дорогу, на рідну Русь...

Деякі дослідники припускають, що княгиня Ольга під час свого візиту та переговорів з Константином Багрянородним намагалася дістати в дружини своєму синові Святославу представницю імператорської візантійської крові.

Проте лише через тридцять три роки великий князь київський Володимир Святославович здійснив такий шлюбний союз, одружившись з онучкою Константина Багрянородного — Анною.

Стосунки руських князів з європейськими династіями будувалися на дещо інших засадах, ніж із Візантією, бо руські князі та королі були рівнею європейським князям, герцогам, королям, мали приблизно однакові цілі та завдання: утриматися при владі, зміцнити її, збільшити свої володіння тощо.

Політика укладання династичних шлюбів з представниками тогочасних провідних феодалних держав Європи посідала перше місце у зовнішньополітичних зв'язках Київської держави X—XIII ст.

За родоводами руських князів можна чітко простежити, які з європейських країн були пріоритетними партнерами Київської Русі в її "сімейній дипломатії". Це — скандинавські держави Півночі (Норвегія, Швеція, Данія); романо-германські держави Заходу (Франція, Англія, німецькі феодалні держави та слов'янські країни Сходу (Чехія, Польща тощо); до останньої групи можна приєднати також Угорщину.

Володимир Великий не лише сам одружився з особою імператорської крові, а й розпочав активну політику династичних шлюбів, одруживши своїх дітей з представниками монаршій родин Європи. Сина Святополка — з дочкою польського короля Болеслава Хороброго, сина Ярослава Мудрого — з дочкою короля Швеції Олафа Шетконунга, дочку Премиславу віддав за брата короля Угорщини Ласло Сара, а дочку Добронігу-Марію — за короля Польщі Казимира Першого Відновителя.

Гідним продовжувачем батькової шлюбної політики став Ярослав Мудрий, відомий, як "тесть Європи". Всі його доньки стали європейським королевами: Анна — королевою Франції⁴, Анастасія — королевою Угорщини, Єлизавета — королевою Норвегії, а пізніше — королевою Данії, Агата — дружиною нащадка англійського престолу... Дехто з синів Ярослава Мудрого також одружився з принцесами — Ізяслав узяв шлюб з сестрою польського короля, Ігор — з германською принцесою, а Всеволод став зятем імператора Візантії Константина дев'ятого Мономаха.

Детальніше зупинимось на викладі біографії "найвідомішої, — як стверджує д.іст.н. Гай-Нижник [3], — жінки Русі — Анни Ярославни".

Дочка Ярослава Мудрого Анна Ярославна залишила глибокий слід в історії Європи. Її називають праматір'ю всіх

⁴ У Києві планується встановити пам'ятник Анні Ярославні — Я.Р.

французьких і навіть європейських монархів. Шлюб Анни з королем Франції Генріхом I Капетінгом посів особливе місце у французьких анналах. Стався він 1048 чи 1049 року.

Вінчання та коронація Анни відбулися на Трійцю 19 травня 1049 р. у кафедральному соборі Реймса, де коронувалися французькі королі. Під час церемонії, яку здійснив архієпископ Реймський Гі де Шатільон, Анна присягнулася на Євангелії, котре привезла з Києва. Відтоді на Реймському Євангелії, яке стало коронаційним, присягалися всі французькі королі, аж до Людовика XIV і Карла X.

По смерті короля Генріха Анна брала участь у державних справах при малолітньому синові — її ім'я стоїть разом з іменем сина під численними грамотами 1060-х рр. Цікаво, що на хартії Філіпа Суассонського абатству (1063) зберігся підпис Анни, зроблений кирилицею: "Анна рѣина", тобто "Анна королева". Підпис передає старофранцузьку вимову слів слов'янськими літерами.

Час смерті та місце поховання Анни невідомі. За однією версією, вона повернулася на Русь, за іншою — померла у Франції і була похована в абатстві Вільє, поблизу Форте-Алепс. Існує також переказ, нібито Анна похована в заснованому нею монастирі св. Вінцента. Пам'ять про Анну живе у Франції і в Україні донині. Серед інших великих князів київських були такі ж "тесті Європи", наприклад, Мстислав Великий.

За прикладом свого діда Ярослава Мудрого, Мстислав видав чотирьох своїх доньок за європейських монархів та їх нащадків. Так, Інґеборг стала принцесою Данії, Євпраксія-Ірина — принцесою Візантії, Малмфріда — королевою Норвегії, а пізніше королевою Данії, Єфросинія — королевою Угорщини, дружиною короля Гези Другого, котрий і сам був нащадком (онуком) київської князівни — Предслави Святополківни...

Традиція династичних шлюбів, починаючи з Володимира Великого (кін. 10 ст.), підтримувалася одинадцятьма поколіннями руських князів, аж до правників короля Данила Галицького (20 — ті рр. XIV ст.).

Деякі науковці згадують понад 100 таких шлюбів. Вочевидь, їх було значно більше. За підрахунками дослідника М. Баумгартена, лише в 11 ст. було укладено 36 шлюбів київських князів і князівен з представниками монарших родин Європи. Наведені факти підтверджують, що традиція зовнішньополітичних стосунків Русі — України з державами Європи є давньою і глибокою.

Галшка (Елизавета) Гулевичівна [17].

Соціально-економічні й політичні перетворення XVI — XVII ст. активізували процеси духовного розвитку в Україні. Культурний рух переростає в культурно-національне відродження: поширення освіти серед народу, захист і відродження української мови, православної віри, етнонаціональних традицій набувають широкого розмаху.

У 1615 р. було засновано Київську братську школу — родоначальницю першої вищої школи на правобережній Україні, відомої як Києво-Могилянська академія. У становленні цієї школи визначну роль відіграла славетна киянка Галшка (Елизавета) Василівна Гулевичівна (народилася близько 1575 р.), дружина мазирського маршалка Стефана Лозки.

Вона була високоосвіченою жінкою, полум'яною патріоткою, добре усвідомлювала необхідність розвитку національної освіти.

Чотириста років тому, 15 жовтня 1615 р. в урочистій обстановці за участю численних високо достойних свідків вписала свій фундуш (дарування), за яким її спадкова земля у Києві, на Подолі, передавалася у власність Київського братства, "на монастир ставропігійський і на школу дітям — як шляхетським, так і міщанським", а також "гостиниці для странників віри православної". Про те, що головною метою добродійної акції Галшки Гулевичівни було заснування шко-

ли, свідчить таке її розпорядження: "І аби ця фундація школи свій взяла, то зараз же у цей двір і на його плац...школу впровадити і впроваджую".

Грунтуючись на викладеному вище, робимо висновок, що меценатка Галшка Гулевичівна навечно подарувала співвітчизникам свої землі для організації важливої освітньої справи — навчання дітей і виховання в них високих патріотично-громадянських почуттів. Усе це звеличує не лише благодійницю-патріотку Галшку Гулевичівну, а весь український народ, частиною якого вона була.

Останні роки життя Галшки Гулевичівни провела в Луцьку, де опікувалася Луцьким братством та його школою. Померла близько 1642 р.

Повчальне життя і добродійна діяльність Галшки Гулевичівни свідчить про те, що українські жінки в литовсько-польську добу національної історії спільно з чоловіками вели боротьбу проти іноземних поневолювачів за кращу долю свого народу, дбали про піднесення духовності культури та національного відродження України.

Роксолана.

Однією з яскравих українок, які нарівні з чоловіками творили національну історію, залишивши у ній глибокий і повчальний слід, була Роксолана (Анастасія Лісовська).

Доля цієї жінки склалася так, що вона зі становища невольниці-рабині піднялася на найвищий щабель суспільної ієрархії — до султанші наймогутнішої на той час у світі Османської імперії.

Народилася вона 1505 р. в м. Рогатині на Галичині в родині священика. У 1520 р. Роксолана ще неповнолітньою дівчиною потрапила у полон до кримських татар під час чергового набігу на українські землі й була продана до гарему султана Сулеймана II (прозваного Великим, Пишним, Справедливим). Спочатку її купив вірменин-перекупник, та продав у Аврет-базарі (торговищі, де у Кафі (нині Феодосії) у Криму продавали жінок) якомусь царгородському достойникові, а той подарував її до гарему султана. Спочатку Роксолана була служницею. Доглядання Сулейманового сина і спадкоємця престолу Мустафи було наступним щаблем у невольничому житті Роксолани, відтоді й почався її казковий злет [19].

Сулейман, побачивши Роксолану, захопившись її розумом, освіченістю, музичним талантом, чемністю — закохався у свою невольницю. Віддавши першу дружину, кавказьку княжну, та її сина, султан одружився з Роксоланою.

Роксолана прийняла магометанство, їй дали кілька турецько-арабських імен — Хасеке-Ель-Хуррем-Хатун, що в перекладі українською означали "Велика пані Веселощів і Радості". Ім'я "Роксолана", очевидно, дала їй історія.

Роксолана народила Сулейманові двох синів — Селіма й Баязета та дочку Мирму.

Як свідчать історичні факти, Роксолана мала вольовий характер. Щоб посадити на престол свого сина Селіма, вона постаралася позбутися Сулейманового нащадка престолу від першої дружини — Мустафи. Спадкоємцем було проголошено старшого сина Роксолани — Селіма. Однак Селім був нездатним керувати державою, і Роксолана дала згоду меншому синові Баязету підняти повстання проти батька, щоб престол перейшов до нього. Султан придушив повстання. Баязед змушений був тікати до Персії, де й загинув. Роксолана не зазнала будь-якого покарання — так палко кохав її султан. З політичних міркувань вона віддала свою доньку Мирму заміж за великого візира (прем'єр-міністра) Рус-тема-пашу. Таким чином, державна турецька політика значною мірою визначалася й скеровувалася самою Роксоланою. Деякі історики вважають, що завдячуючи її впливові на Сулеймана, у 20—50 рр. XVI ст. турецькі й татарські набіги на Україну порідшали. Про причетність до державної політики свідчить також участь Роксолани у військових походах разом з Сулейманом (наприклад, у поході проти ма-

дяр 1526 р. та у поході на Відень 1929 р.). Роксолана — єдина султанша, яка за тисячолітню історію османської імперії не носила чадри. В історії вона відома також як велика добродійниця. У Медині вона побудувала водоводи та велику мечеть Сулеймана, у Стамбулі — мечеть, притулок для бідних, лікарню [19].

Померла Роксолана в жовтні 1561 р. (за іншими відомостями 1558 або 1563 р.). Похована у восьмигранній усипальниці, збудованій за велінням Сулеймана II. Вже понад чотири століття стоїть ця гробниця. Всередині під високим куполом вирізьблено алебастрові розети, прикрашені смарагдом, улюбленим самоцвітом Роксолани.

Коли помер Сулейман, а це сталося через вісім років після смерті коханої дружини, його поховали поруч з Роксоланою, як він і заповідав.

...Історія минулого України не може бути повною без висвітлення участі жінки у всіх сферах життєдіяльності за утвердження незалежної України. В пам'яті нащадків мають бути розкриті величні постаті жінок-українок. Саме тому ми поділяємо думку Т. Мельник про те, що Україні потрібна історія, що не тільки відтворює утвердження держави [12], а така історія, яка "...прагне відтворити життя тих людей, котрих держава вважала за своїх підданих, але які б себе бачили не підданими того чи іншого монарха, а скоріше мешканцями села, міста чи прибічниками певного віровизнання. Історія України не зводиться до історії держави, чужої чи своєї. Історія України не вміщається в рамки традиційної політичної історії, чи історії суспільних класів, чи історії війни⁵" [1]. Сьогодні відомі діячки українського руху як на території рідної Вітчизни, так і за її межами всіляко сприяють творенню української державності і її функціонуванню [5, 12].

Теоретичне осмислення багатьох питань участі жінки в державотворенні потребує тривалого часу. Бо на сьогодні в Україні немає фундаментальних досліджень щодо місця та ролі жіноцтва в культурно-історичному процесі розвитку українського народу. Сьогодні ж вимагає розгляду його значно ширше як "жіноче", в контексті тих змін, які характеризують світове співтовариство на початку третього тисячоліття.

Комплексний аналіз літературних джерел українських і зарубіжних авторів за темою дослідження дає підстави стверджувати, що основними напрямками подальших розвідок у межах досліджуваної проблеми можуть бути такі: державотворення як сфера реалізації української жінки у третьому тисячолітті, державотворчі функції жінки, здоров'я жінки і проблема відродження України, роль і місце жінки у державному управлінні, зарубіжний досвід участі жінки в державному управлінні тощо.

ВИСНОВКИ

1. Жінки України мають цікаву, багату і на загал ще не вивчену історію, яка може певною мірою послужити дороговказом для зорганізованого жіночого руху в нашій державі.

2. Мало кому з руських володарів літописи приділили стільки уваги, як княгині Ользі. Її княжіння припало на визначний період у суворий середньовічний час. Першими самостійними рішеннями княгині Ольги було "усмирення древлян" та поділ держави на адміністративні округи. Новий порядок збирання данини зміцнив князівську владу, сприяв економічному й політичному зростанню держави.

3. Певна роль у державотворчих здобутках Романа Мстиславовича (Галицького) належить і його другій дружині — княгині Анні, матері двох його синів — Данила й Василька. Це про таких, як вона, жінок княжої доби літописець

⁵ У даному контексті згадується таке. За часів СРСР в українських школах викладалася навчальна дисципліна "Історія української РСР", у Вірменії ж школярі вивчали "Історію армянського народу" — Я.Р.

писав: "Дорожча вона від каменя многоцінного, радується нею муж її, бо робить вона мужу своєму добрим усе життя..."

4. Політика укладання династичних шлюбів з представниками тогочасних провідних феодальних держав Європи посідала перше місце у зовнішньополітичних зв'язках Київської держави X — XIII ст. За родоводами руських князів можна чітко простежити, які з європейських країн були пріоритетними партнерами Київської Русі в її "сімейній дипломатії". Це — скандинавські держави Півночі (Норвегія, Швеція, Данія); романо-германські держави Заходу (Франція, Англія, німецькі феодальні держави та слов'янські країни Сходу (Чехія, Польща тощо); до останньої групи можна приєднати також Угорщину. Традиція династичних шлюбів, починаючи з Володимира Великого (кін. X ст.), підтримувалася одинадцятьма поколіннями руських князів, аж до правників короля Данила Галицького (20-ті рр. XIV ст.).

5. 15 жовтня 1615 р. Галшка Василівна Гулевичівна передала свою спадкову землю у Києві, на Подолі, у власність Київського братства, з умовою, що за рахунок отриманих коштів буде збудовано монастир і школу для міщанських і шляхетських дітей.

6. Однією з яскравих українок, які нарівні з чоловіками творили національну історію, залишивши у ній глибокий і повчальний слід, була Роксолана (Анастасія Лісовська). Доля цієї жінки склалася так, що вона зі становища невільниці-рабині піднялась на найвищий щабель суспільної ієрархії — до султанші наймогутнішої на той час у світі Османської імперії.

7. Про причетність Роксолани до державної політики свідчить також її участь у військових походах разом з Сулейманом (наприклад, у поході проти мадяр 1526 р. та у поході на Відень 1929 р.). Роксолана — єдина султанша, яка за тисячолітню історію османської імперії не носила чадри. В історії вона відома також як велика добродійниця. У Медині вона побудувала водоводи та велику мечеть Сулеймана, у Стамбулі — мечеть, притулок для бідних, лікарню.

8. Історія минулого України не може бути повною без висвітлення участі жінки у всіх сферах життєдіяльності за утвердження незалежної України. В пам'яті нащадків мають бути розкриті величні постаті жінок-українок.

9. Основними напрямками подальших розвідок у межах досліджуваної проблеми можуть бути наступні: державотворення як сфера реалізації української жінки у третьому тисячолітті, державотворчі функції жінки, здоров'я жінки і проблема відродження України, роль і місце жінки у державному управлінні, зарубіжний досвід участі жінки в державному управлінні тощо.

Література:

1. Богачевська-Хом'як М. Традиції жінок України // Жінка в державотворенні. — К., 1993. — С. 6 — 12 с.
2. Видатні постаті в історії України (IX — XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид. / В.І. Гусев (кер. кол. авт.), В.П. Дрожин, Ю.О. Каленцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. — К.: Вища шк., 2002. — 359 с.
3. Гай-Нижник П. Князні та княгині Русі-України (X — XIX ст.).
4. Гендерні аспекти державної служби: монографія / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька; За заг. ред Б. Кравченка. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. — 245 с.
5. Грицяк Н.В. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики: моногр. — К.: Вид-во НАДУ, 2004. — 384 с.
6. Гусев В.І., Калінцев Ю.О. Анна Ярославна / Видатні постаті в історії України (IX — XIX ст.): Короткі біографічні

нарис. Історичні та художні портрети: Довід. вид. / В.І. Гусев (кер. кол. авт.), В.П. Дрожжин, Ю.О. Калінцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. — К.: Вища шк., 2002. — С. 32—35.

7. Жінка в державотворенні // Матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 29 — 31 травня 1993 року) — К., 1993. — 150 с.

8. Калінічева Г. Ольга (бл. 890 — 969). Свята, рівноапостольна, Велика княгиня Київська // Видатні постаті України: Біогр. довід. / Г.В. Щокін, М.Ф. Головатий, В.А. Гайченко та ін. — 2-ге вид., допов. — К.: МАУП; Книжкова палата, 2007. — С. 953 — 956.

9. Київські князівни на престолах Європи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrainians-world.org.ua

10. Кузич-Березовський І. Жінка і держава. — Львів. — Вид-во "Світ", 1994. — 285 с.

11. Луговий Ол. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи. — К.: Вид-во "Ярослав Вал". — 2004.

12. Мельник Т. Державотворення як сфера реалізації жінки на порозі третього тисячоліття // "Жінка в державотворенні". — К., 1993. — С. 21—45.

13. Менегетти Антонио. Женский ум в проспекте жизни / пер. С итальянского ННБФ "Онтопсихология". Изд. 1, — М.: ННБФ "Онтопсихология", 2007. — 312 с.

14. Семака Л. Ольга (близько 890 — 969), свята, велика княгиня Київська // 100 найвідоміших українців. Вид. 3, випр. і доп. / Під заг.ред.д.філос.наук, канд. іст. наук Ю. Павленка. — К.: ТОВ "Автограф", ТОВ "КД "Орфей", — С. 11—14.

15. Склярєнко В.М., Харченко Т.Н., Очкурова О.Ю., Рудычева И.А. 100 знаменитых людей Украины / Худож.-оформитель Л.Д. Кирсач-Осипова. — Харьков: Фолио, 2005. — С. 321—325.

16. УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. — К.: "Ірина", 1998. — 1551 с.

17. Червінський В.І. Галшка (Єлизавета) Гулевичівна / У кн. Видатні постаті в історії України (IX — XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид. / В.І. Гусев (кер. кол. авт.), В.П. Дрожжин, Ю.О. Калінцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. — К.: Вища шк., 2002. — С. 100—102.

18. Червінський В.І. Княгиня Анна (Романова Галицька) / У кн. Видатні постаті в історії України (IX — XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид. / В.І. Гусев (кер. кол. авт.), В.П. Дрожжин, Ю.О. Калінцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. — К.: Вища шк., 2002. — С. 66 — 69.

19. Червінський В.І. Роксолана (Анастасія Лісовська) // Видатні постаті в історії України (IX—XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид. / В.І. Гусев (кер. кол. авт.), В.П. Дрожжин, Ю.О. Калінцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. — К.: Вища шк., 2002. — С. 103—105.

References:

1. Bohachevs'ka-Khom'iak, M. (1993), "Traditions of Ukrainian women", Zhinka v derzhavotvorenni, pp. 6-12.

2. Husev, V.I. Drozhyn, V.P. Kalentsev, Y.O. Sokyрко, O.G. and Chervins'kyj, V.I. (2002), Vydadni postati v istorii Ukrainy (IX—XIX st.): Korotki biohrafichni narisy. Istorychni ta khudozhni portrety [Prominent figures in the history of Ukraine (IX—XIX centuries.): Brief biographical sketches. Historical and artistic portraits], Vyscha shk, Kyiv, Ukraine.

3. Haj-Nyzhnyk, P. (2014), "Duchesses and Duchess of Russia-Ukraine (X—XI centuries)", available at: <http://incognita.day.kiev.ua/knyazhnu-ta-knyaguni.html> (Accessed 2 July 2015).

4. Piren, M. Hrytsiak, N. Vasylevs'ka, N. And Ivanyts'ka, O. (2002), Henderni aspekty derzhavnoi sluzhby [Gender aspects of civil service], Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy", Kyiv, Ukraine.

5. Hrytsiak, N.V. (2004), Formuvannia hendernoi polityky v Ukraini: problemy teorii, metodolohii, praktyky [Formation of gender policy in Ukraine: problems of theory, methodology, practice], Vyd-vo NADU, Kyiv, Ukraine.

6. Husiev, V.I. and Kalintsev, Y.O. (2002), "Anna Yaroslavna", Vydadni postati v istorii Ukrainy (IX—XIX st.): Korotki biohrafichni narisy. Istorychni ta khudozhni portrety [Prominent figures in the history of Ukraine (IX - XIX centuries.): Brief biographical sketches. Historical and artistic portraits], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

7. Proceedings of international scientific conference (1993), "Woman in the state formation", Materialy mizhnarodnoi naukovoї konferentsii [Proceedings of international scientific conference], 29—31 of May, Kyiv, Ukraine.

8. Kalinicheva, H. (2007), "Ol'ha (about. 890—969). Holy, Equal-to-the-Apostles, Grand Duchess of Kyiv", Vydadni postati v istorii Ukrainy (IX—XIX st.): Korotki biohrafichni narisy. Istorychni ta khudozhni portrety [Prominent figures in the history of Ukraine (IX—XIX centuries.): Brief biographical sketches. Historical and artistic portraits], 2nd ed., Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine..

9. Ukrainians in the world project (2014), "Princess of Kyiv on thrones of Europe", available at: www.ukrainians-world.org.ua (Accessed 14 January 2015).

10. Kuzych-Berezovs'kyj, I. (1994), Zhinka i derzhava [Woman at State], Vyd-vo "Svit", L'viv, Ukraine.

11. Luhovyj, O. (2004), Vyznachne zhinotstvo Ukrainy. Istorychni zhyttiepysy [Outstanding womenfolk Ukraine. Historical biographies], Vyd-vo "Yaroslaviv Val", Kyiv, Ukraine.

12. Mel'nyk, T. (1993), "State formation as a sphere of realization of women on the threshold of the third millennium", Zhinka v derzhavotvorenni, pp. 21—45.

13. Menehetty, A. (2007), Zhenskij um v prospekte zhizni [Female mind into life prospectus], NNBF Ontopsykholohiya, Moskow, Russia.

14. Semaka, L. (2005), "Ol'ha (about 890 - 969) Holy, Grand Duchess of Kyiv", 100 najvidomishykh ukraintsiv [100 most famous Ukrainian], 3d ed., TOV "Avtohrاف", TOV "KD "Orfej", Kyiv, Ukraine.

15. Skliarenko, V.M. Kharchenko, T.N. Ochкурова, O.Y. Rudycheva, Y.A. (2005), 100 znamenityh ljudej Ukrainy [100 of famest people of Ukraine], Folyo, Khar'kov, Ukraine.

16. USE (1998), Universal'nyj slovnyk-entsyklopediia [Universal Dictionary Encyclopedia], "Iryna", Kyiv, Ukraine.

17. Chervins'kyj, V.I. (2002), "Halshka (Elizabeth) Hulevychivna", Vydadni postati v istorii Ukrainy (IX—XIX st.): Korotki biohrafichni narisy. Istorychni ta khudozhni portrety, [Prominent figures in the history of Ukraine (IX - XIX centuries.): Brief biographical sketches. Historical and artistic portraits], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

18. Chervins'kyj, V.I. (2002), "Princess Anne (Romanova Galytska)", Vydadni postati v istorii Ukrainy (IX—XIX st.): Korotki biohrafichni narisy. Istorychni ta khudozhni portrety, [Prominent figures in the history of Ukraine (IX—XIX centuries.): Brief biographical sketches. Historical and artistic portraits], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

19. Chervins'kyj, V.I. (2002), "Roksolana (Anastasiia Lisovs'ka)", Vydadni postati v istorii Ukrainy (IX—XIX st.): Korotki biohrafichni narisy. Istorychni ta khudozhni portrety, [Prominent figures in the history of Ukraine (IX—XIX centuries.): Brief biographical sketches. Historical and artistic portraits], Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2015 р.